

УДК 811.161.2'367.332

Коваль Л. М.

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА ОСНОВА ГОЛОВНОГО КОМПОНЕНТА ВОКАТИВНОГО РЕЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Вперше в українській лінгвістиці досліджено семантико-синтаксичну основу головного компонента вокативних речень в українській мові: встановлено набір базових семантично елементарних речень, із якими корелює головний компонент вокативних речень, визначено ієрархію таких кореляцій, виявлено їхній семантичний діапазон.

Ключові слова: вокативне речення, головний компонент односкладного речення, предикатний іменник, непередикатний іменник, предикатно-непередикатний іменник, семантично елементарне речення.

Коваль Л. М. Семантико-синтаксическая основа главного компонента вокативного предложения в украинском языке. – Статья.

Впервые в украинской лингвистике исследована семантико-синтаксическая основа главного компонента вокативных предложений в украинском языке: установлен набор базовых семантически элементарных предложений, с которыми коррелирует главный компонент вокативных предложений, определена иерархия таких корреляций, обозначен их семантический диапазон.

Ключевые слова: вокативное предложение, главный компонент односоставного предложения, предикатное существительное, непередикатное существительное, предикатно-непередикатное существительное, семантически элементарное предложение.

Koval L. M. Semantic-syntactic base of the main component of vocative sentence in the Ukrainian language. – Article.

For the first time in the Ukrainian linguistic the semantic-syntactic base of the main component of vocative sentence in the Ukrainian language has been researched: the set of semantic elementary sentences, correlated with the main component of the vocative sentence, has been established, the hierarchy of those correlations has been fixed, their meaning diapason has been determined.

Key words: vocative sentence, main component of one-member sentence, predicate's noun, unpredicate's noun, predicatory-unpredicate's noun, semantic elementary sentence.

Вокативна конструкція – різновид односкладного іменного речення, вираженого звертанням, що передає нерозчленовану думку, почуття, волевиявлення.

Усупереч тому, що вокативне речення (ВР) – досить репрезентативне явище української мови, особливо в розмовно-побутовому, художньому та публіцистичному її стилях, яке має тривалу історію дослідження як на матеріалі української (праці І. Кучеренка, П. Дудика, К. Шульжука, М. Плющ, І. Вихованця, М. Скаба), так й інших (студії О. Кулагіна, Апарної, О. Ветрової, М. Оликової, О. Попова, В. Пронічева) мов світу, чимало питань його теоретичної інтерпретації досі однозначно не з'ясовано. Крім того, нагального розв'язання потребують і ті проблеми, що виникли внаслідок появи нових методологічних підходів до аналізу синтаксичних одиниць. Зокрема, з розвитком багатовимірного підходу до речення актуальним стало вивчення його компонентів в аспекті співвідношення різнорівневих ознак. В українському мовознавстві синтаксичні одиниці в такому річищі досліджують І. Вихованець, К. Городенська, К. Косенко, О. Годз.

Вокативні конструкції не були об'єктом аналізу в плані кореляції їхніх формально-синтаксичних та семантико-синтаксичних ознак, що й зумовлює актуальність цієї студії, мета якої – дослідити семантико-синтаксичну основу головного компонента (ГК) ВР різної морфологічної експлікації в сучасній українській літературній мові.

Типовим формально-синтаксичним виявом простого ГК ВР є кличний відмінок (вокатив) імен-

ника. Характеризуючи семантико-синтаксичні потенції кличного відмінка, І. Вихованець виділяє чотири його функції: одну первинну функцію адресата – потенційного суб'єкта дії, з якою корелює первинна формально-синтаксична функція підмета, і три вторинні – функцію семантично акцентованого адресата, функцію ідентифікації та функцію конденсата суб'єктно-предикатно-адресатної структури [1, 77–79]. Саме функцію конденсата суб'єктно-предикатно-адресатної структури дослідник співвідносить із формально-синтаксичною функцією ГК ВР. На його думку, за своєю значеннєвою суттю ця семантико-синтаксична функція тотожна функції кличного відмінка у двоскладних простих реченнях із дієслівним предикатом у формі наказового способу – функції адресата вольової дії мовця – потенційного суб'єкта дії [1, 78], що дає підстави кваліфікувати односкладні вокативні конструкції як результат формально-синтаксичної редукції предиката вихідного двоскладного речення (Тату! ← Тату, мовчи!), а базовою семантико-синтаксичною основою ГК похідного ВР вважати не окрему предикатну синтаксему, а речення, сформоване предикатом та складною адресатно-суб'єктною синтаксемою. Крім того, установлюючи систему кореляцій ГК ВР української мови з семантико-синтаксичними відповідниками, важливо також диференціювати такі ГК за специфікою семантико-синтаксичного потенціалу їхньої іменникової основи, оскільки особливості деривації цих іменників так само зумовлюють зміни у співвіднесенні формально-синтаксичних та семантико-синтаксичних ознак вираженого ними ГК.

Основним виразником ГК ВР української мови є непередикатні іменникові лексеми. Вони неподілі, пор.: *Сину! Підійди!* Це дає підстави базовим семантико-синтаксичним корелятом ГК ВР, вираженого непередикатним іменником, уважати семантично елементарне речення, сформоване передикатом та складною субстанціальною адресатно-суб'єктною синтаксею.

Зважаючи на апелятивне функціональне спрямування вокативних конструкцій, логічно, що типовими експлікаторами їхнього ГК є також передикатно-непередикатні іменникові лексеми. Ці іменники є переважно назвами суб'єкта дії за передикатною або якоюсь непередикатною ознакою, що утворилися внаслідок згорання дво- або трикомпонентної структури базового семантично елементарного речення в реальний іменник (*акомпаніатор, вчитель, жнець, різьбяр, сяч, бандурист, кіоскер; ложкар; штабіст*). Це означає, що суб'єктна семантико-синтаксична позиція вокативної конструкції на зразок *Мовнику! Працюй!* співвідносна із семантично елементарним реченням, а саме – із трикомпонентною передикатно-суб'єктно-об'єктною структурою: *Мовник ← Людина, яка вивчає мови*. Отже, базовим семантико-синтаксичним корелятом конструкції *Мовнику!*, утвореної внаслідок редукції передиката (пор.: *Мовнику! ← Мовнику! Працюй!*), є два семантично елементарних речення, одне з яких – базовий семантико-синтаксичний відповідник самого передикатно-непередикатного іменника *мовник*, а інше – корелят вокативної конструкції *Мовнику!*

Предикатні іменникові лексеми в зумовленій валентністю передиката субстанціальної позиції не виражають «елементарного синтаксемного значення, а формують ускладнене значення, що об'єднує вихідне передикатне значення і значення, набутого передикатним іменником у субстанціальної позиції» [2, 249]. Саме тому ГК ВР, експлікований передикатним іменником, співвідноситься із семантично неелементарним реченням, складниками якого є передикат і ускладнена субстанціально-адресатно-суб'єктна синтаксема, напр.: *Часе! Зупинись!*

Вокативну конструкцію з простим ГК в українській мові досить часто супроводжує пре- або постпозитивне імперативне речення, із структури й семантики якого встановлюється зредукований передикат базової семантико-синтаксичної структури, напр.: *Петре! Швидко іди сюди* (В. Медвідь) ← *Петре, іди; Пане начальнику! Відпустіть додому* (В. Медвідь) ← *Пане начальнику, відпустіть; Матронко! Ходіть сюди* (М. Матіос) (*Матронко!* ← *Матронко, ходіть; Синку! Піди до Вери Бартушки* (В. Медвідь) ← *Синку, піди!* На відміну від писемного, в усному мовленні ідентифікація передиката має не контекстуальний, а ситуаційний характер, коли обставини ситуації дають змогу

так само однозначно виявити зредукований передикат. Істотно, що незважаючи на латентну форму, такий передикат має точний і однозначний вияв. Проте бувають випадки, коли неможливо однозначно ідентифікувати передикатну синтаксею. Наприклад, аналізуючи контекст *Михайле! Чому не прийшов?* (М. Матіос), не можна точно визначити базовий семантико-синтаксичний корелят ГК ВР *Михайле!*, оскільки незрозумілим є його передикат. Свідомість продукує низку можливих альтернативних варіантів для його вираження: *Михайле, скажи (повідом, проінформуй)!* або *Михайле, поясни!* Утім, як бачимо, контекст жодного із них не виявляє.

Н. Костусяк установила семантико-синтаксичну специфіку адресатно-суб'єктного вокатива в українській мові. На її думку, він «може функціонувати в ролі залежного компонента, підпорядкованого передикатом дії, передикатом процесу, передикатом стану, локативним передикатом, передикатом якості та передикатом якості-відношення» [5, 165]. Зважаючи на аналогічність семантико-синтаксичних функцій кличного відмінка в односкладному вокативному та двоскладному реченнях, семантичний діапазон передикатної синтаксеми ВР визначаємо як такий, що охоплює значення дії, стану, локативності, процесу, якості, якості-відношення.

Незважаючи на відзначені відмінності зв'язку формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних ознак ГК ВР залежно від його семантичного наповнення, в ролі такого передиката можуть бути передикати всіх окреслених семантичних різновидів – передикати дії, передикати процесу, передикати стану, локативні передикати, передикати якості та передикати якості-відношення.

В українській мові найбільш репрезентабельна кореляція «простий ГК ВР ↔ передикат дії + адресат – потенційний суб'єкт дії» (*Дарусю! Ходи до лісу!* (М. Матіос); *Михайле! Прожени того невігласа від нашої хати* (М. Матіос); *Світланко! Повертайся швидко* (М. Іванцова). Домінування цього різновиду кореляції пов'язане з тим, що як виразник передиката дії базової семантико-синтаксичної структури дієслово зі значенням дії якраз і «передбачає наявність живої істоти – потенційного виконувача спонукованої дії» [3, 15], водночас і адресата мовлення. Зважаючи на об'єктивну багатоплановість дії як онтологічної категорії, розмежуємо низку значеннєвих різновидів передиката дії, здатних у сполученні з адресатно-суб'єктною синтаксею формувати семантично елементарну та семантично неелементарну конструкцію залежно від семантико-синтаксичного наповнення іменникової основи ГК: передикат конкретної фізичної дії, акціонально-локативний передикат, передикат руху, передикат розумової діяльності, передикат мовлення, передикат чуттєвого сприйняття.

Предикати дії цієї базової конструкції насамперед репрезентують дієслівні лексеми ЛСГ конкретної фізичної дії, що охоплюють дві семантичні підгрупи:

1) дієслова зі значенням творення (руйнування), видів діяльності (*боронувати, будувати, варити, жати, майструвати, орати, пасти, прасувати, прати, сапати, сіяти, шити, шукати* і под.);

2) дієслова, що вказують на вищий або нижчий рівень інтенсивності дії, спрямованої на об'єкт: *бити, в'язати, гальмувати, гребти, ділити, клювати, купати, кусати, латати, мити, місити, м'яти, палити, рвати, рівняти, сушити, чистити* тощо).

Предикатні синтаксеми конкретної фізичної дії репрезентують семантику вольової дії особи, пов'язаної з виробничим процесом або повсякденним життям адресата мовлення – потенційного суб'єкта дії: *Доню! Не мети до порога* (А. Подолинний); *Лікарю! Та рвіть вже!* (А. Гарматюк). В українській мові вони досить послідовно породжують семантично елементарні речення, співвідносні з ГК ВР. Виразником такого ГК можуть бути як непередикатні, так і передикатно-непередикатні іменникові лексеми. Характерно, що якщо семантико-синтаксичним корелятом ГК, експлікованого непередикатним іменником, буде семантично елементарне речення зразка «передикат конкретної фізичної дії + адресат – потенційний суб'єкт конкретної фізичної дії», то базовим відповідником ГК ВР – передикатно-непередикатного іменника, буде два семантично елементарних речення: одне з яких – сформоване передикатом конкретної фізичної дії та адресатом – потенційним суб'єктом конкретної фізичної дії, а друге – семантично елементарне речення, що лежить в основі утворення самого передикатно-непередикатного іменника. Предикатні іменники як виразник ГК ВР, співвідносного із семантично неелементарним реченням, породженим передикатом конкретної фізичної дії, рідко вживаються і функціонують здебільшого у метафоризованих контекстах, пор.: *Фортуно! Не топчи мої мрії* (Є. Козюк).

Роль предиката дії, який разом із синтаксемою адресата – потенційного суб'єкта дії – становить семантико-синтаксичну основу простого ГК ВР, виконують також акціонально-локативні дієслова, що «поєднують у своїй структурі значення переміщення в просторі та конкретної фізичної дії» [6, 90] на зразок *везти, вести, волокти, котити, нести, сунути, тягти* і под. Вони об'єктивують передикат семантико-синтаксичної структури ВР зразка «акціонально-локативний передикат + адресат – потенційний суб'єкт із акціонально-локативним значенням», напр.: *Матронко! Приведи корову з пасовиська* (М. Матіос); *Андрію! Неси цю валізу!* До акціонально-локативних дієслів близь-

кі дієслівні лексеми руху, які так само виражають переміщення, але без значення конкретної фізичної дії, пор.: *бігати, бігти, збігати, іти, їхати, їздити, літати, летіти, плавати, пливати, спускатися*. Корпус цієї ЛСГ формують також дієслівні лексеми, що позначають вихідний та кінцевий пункти руху, напр.: *вибігати, вибігти, виїздити, виїжджати, виїхати, вийти, вилітати, вилетіти, виходити, дійти, доходити, прибувати, прибути, спуститися* тощо. Вони експлікують передикат семантично елементарного речення «передикат руху + адресат – потенційний суб'єкт руху», напр.: *Дарусю! Підійди до мене!* (М. Матіос); *Уляно! Присядь* (М. Старицький); *Дарусенько! Ходи-но зі мною до річки!* (М. Матіос); *Настусю! Підійди-но сюди!* (А. Гарматюк); *Маріє! Їдь вже до міста!* (М. Матіос).

Функцію предиката дії базової семантико-синтаксичної структури виконують також предикати розумової діяльності. Їхнім морфологічним репрезентантом є дієслова ЛСГ розумової діяльності на зразок *аналізувати, відгадувати, гадати, досліджувати, думати, згадувати, мотивувати, обґрунтовувати, переосмислювати, планувати, тлумачити, узагальнювати, усвідомлювати* та ін. Такі дієслова представляють семантично елементарне речення зразка «передикат розумової діяльності + адресат – потенційний суб'єкт розумової діяльності», напр.: *Хлопці! Поясніть мені цю історію незрозумілу* (М. Матіос); *Іване! Згадай свою матір* (М. Матіос); *Олю! Скільки можна! Та множ уже!* Ці конструкції лежать переважно в основі ГК ВР, вираженого непередикатним іменником. Рідше вони разом з іншим елементарним реченням, репрезентують ГК ВР – передикатно-непередикатний іменник, напр.: *Сучасний журналісте! Ретельно переосмислюй усе почуте* («Сільські вісті», 27.12.2013 р.).

Периферійними морфологічними експлікаторами предиката дії як організаційного центру семантико-синтаксичної структури ГК ВР є дієслова мовлення (*балакати, відповідати, говорити, казати, мовити, обговорювати, оповідати, переказувати, радити, розповідати, твердити, читати, шептати* тощо, напр.: *Оксано! Ну, заспівай! Будь ласка!* (М. Старицький); *Мамо! Заспівай мені тієї пісні* (М. Матіос); *Никаноре Порфировичу! Виступіть* (А. Гарматюк) та дієслова на означення чуттєвого сприйняття (психічної діяльності) (*бачити, дивитися, відчувати, нюхати, оглядати, помічати, слухати, спостерігати, чути* і под., напр.: *Дарусю! Не плач!* (М. Матіос); *Тату! Та поміть ти вже!* (М. Іванцова); *Маріє! Не дивись так сумно і печально* (М. Матіос).

Предикати мовлення та предикати інтелектуальної діяльності як ядро семантико-синтаксичної структури ВР досить часто мають латентний вияв: *Петре! Де та хустка?* (В. Медвідь) (пор.: *Петре!*

← *Петре, скажи!* (зізнайся); *Славко! Це не там* (В. Медвідь) (пор.: *Славко! ← Славко, знаєш*).

Предикати дії також формують предикатно-предикатну структуру на означення фазового розгортання вольової дії, що становить основу семантично елементарного речення, співвідносного із простим ГК ВР, напр.: *Андрію! Починай копати! Скільки теревенити!* («Сільські вісті», 03.12.2013 р.) (*Андрію! ← Андрію, починай копати!*). Основний предикат такої предикатно-предикатної структури реалізують здебільшого дієслова ЛСГ конкретної фізичної дії, а супровідний – дієслівні лексеми, які визначають початкову, рідше завершальну фази цієї дії.

Порівняно з предикатами дії предикати стану значно рідше формують семантично елементарне речення – корелят простого ГК ВР, напр.: *Дарусю! Заспокойся і не хвилюйся так сильно* (М. Магіос); *Дарусю! Ніколи не заздри людям* (М. Магіос). На логіко-семантичному рівні предикат зі значенням стану «передбачає лише один облігаторний суб'єктний актант, який має пасивне навантаження, оскільки йому лише притаманний певний стан, він є його носієм» [10, ЕлР 6]. Однак, на думку О. Даскалюк, імперативна модальність вокативної конструкції модифікує семантику носія стану, надаючи йому рис «потенційної активності» [3, 15], що дає підстави семантико-синтаксичним корелятом ГК такої вокативної конструкції кваліфікувати семантично елементарне речення, сформоване предикатом стану та адресатом – потенційним активним носієм стану.

Потенційна багатоплановість онтологічної категорії стану так само, як і категорії дії, уможливує розмежування часткових різновидів предикатів стану зовнішнього та внутрішнього, на основі чого диференційовано дві типові кореляції ГК ВР:

– із базовими семантично елементарними реченнями, утвореними предикатом зовнішнього стану й адресатом – потенційним активним носієм зовнішнього стану;

– із семантично елементарними конструкціями, семантико-синтаксичними складниками яких є предикат внутрішнього стану та адресат – потенційний активний носій внутрішнього стану.

Незважаючи на різні вияви зовнішнього стану як такого, що характеризує найрізноманітніші аспекти буття людини в соціумі (вік, соціальний, родинний статуси, житло, професію тощо), вокативні конструкції з простим ГК, в основі яких лежить семантично елементарне речення з предикатом зовнішнього стану, досить маргінальні (*Марто! Не байдуй!*), оскільки типовим виразником зовнішньої активної діяльності людини є предикат дії, а не предикат стану.

Кореляція ГК ВР із семантично елементарною конструкцією зразка «предикат внутрішньо-

го стану + адресат – потенційний активний носій внутрішнього стану» більш репрезентативна, порівняно з попередньою, в українській мові. Її ядреними виявами є співвідношення:

1) простий ГК ВР ↔ предикат психічного стану + адресат – потенційний активний носій психічного стану: *Світлано! Радій* (М. Іванцова); *Мартине! Не бентежся!*;

2) простий ГК ВР ↔ предикат фізичного стану + адресат – потенційний активний носій фізичного стану: *Доню! Не спи!* (Н. Фіалко); *Андрію! Бадьорися!* (В. Земляк).

Хоч «психічний стан загалом експлікують дієслова позитивного (*веселитися, радити*) і негативного (*бентежитися, журитися, нервувати, ніяковіти, нудитися, нудьгувати, печалитися, скуцати, сумувати, смутитися, тужити, боятися, досадувати, заздрити, злоститися, обурюватися, сердитися, соромитися, страшитися, тривожитися*) чуття та ставлення» [10, ЕлР 6], однак і ті, й ті втілюють предикати психічного стану, які передають емотивну семантику налаштування на позитивний стан. Зокрема, дієслівні лексеми позитивної семантики реалізують його своїм первинним лексичним значенням (*Сину! Радій!* (Є. Козюк); *Діти! Веселіться!* (В. Нестайко), а вихідний негативний потенціал дієслів нейтралізує частка-негатор *не: Подруго! Не заздри!* («Декамерон»); *Брате! Не тривожся!* (В. Земляк).

Експлікаторами предиката фізичного стану в українській мові є невелика група «вербативів на позначення нейтрального (*спати, куняти*), позитивного (*бадьоритися*), негативного (*тремтіти, наморочитися*) стану або ж стану як результату волевияву (*стримуватися*)» [3, 16], напр.: *Друже! Бадьорися!*; *Виборцю! Не спи!* («День», 20.01.2012 р.). Речення з такими предикатами, як і з предикатами попередньої групи, на думку О. Даскалюк, передають «не так спонування до дії, як бажання мовця, що й дозволяє вживати ці конструкції для етикетних формул, а також емотивних конструкцій, де домінує емоційна напруга мовця» [3, 15].

Третій значеннєвий різновид предикатних синтаксем психоемоційного стану – предикати інтелектуального стану, проте їхній потенціал як реченнєвотвірного ядра вокативної конструкції в українській мові обмежений (*Сину! Пам'ятай!*), а тому, й кореляція «простий ГК ВР ↔ предикат інтелектуального стану + адресат – потенційний активний носій інтелектуального стану» також периферійна. Це, на нашу думку, пов'язано з тим, що спонукальна модальність ВР, яка передбачає наявність семантичних компонентів «активність», «дієвість», не сумісна з функціонально-семантичним спрямуванням «статичних» предикатів стану для передання спонування до вольової інтелекту-

альної діяльності використовують дієслова ЛСГ інтелектуальної (розумової) дії, які об'єктивують предикати дії.

В українській мові простий ГК ВР також корелює з базовою конструкцією, сформованою предикатом якості та адресатом – потенційним активним носієм якісного стану. Ознаки предикатів якості – «відносна незмінність, стабільність, постійність, внутрішня належність предметові» [2, 255] – у вокативній конструкції зазнають модифікації, зокрема «вони набувають рис предикатів процесу чи стану» [3, 15]. Крім того, предикат якості, який передбачає вольове втілення чи викорінення якісної ознаки, прогнозує також активного носія якісного стану. Отже, базову конструкцію простого ГК ВР у цьому випадку становить семантично елементарне речення, утворене предикатом якості та адресатом – активним носієм якісного стану.

В українській мові превалюють вокативні конструкції, співвідносні із семантично елементарним реченням, утвореним предикатом якісного стану істоти. «Сферами реалізації якісного внутрішнього стану носія є фізична/фізіологічна, психоемоційна та інтелектуальна» [10, ЕлР 6], що дає підстави виокремити відповідні значеннєві різновиди предиката якості і спричинені ними різновиди міжрівневої кореляції:

1) простий ГК ВР ↔ предикат якісного фізичного, фізіологічного стану + адресат – потенційний активний носій якісного фізичного, фізіологічного стану: *Василію! Не будь немічним!* («Сільські вісті», 12.12.2013 р.);

2) простий ГК ВР ↔ предикат якісного психоемоційного стану + адресат – потенційний активний носій якісного психоемоційного стану: *Доню! Не будь впертою!* (Л. Яременко);

3) простий ГК ВР ↔ предикат якісного інтелектуального стану + адресат – потенційний активний носій якісного інтелектуального стану: *Сестро! Будь розумною!* («Студентська територія», 19.05.2012 р.).

Основним морфологічним виразником предиката якісного стану в українській мові є прикметникові лексеми, що функціонують у сполученні з «найбільш здесемантизованою, граматизованою з-поміж усіх дієслівних зв'язкових компонентів» [4, 76] зв'язкою *бути* у формі наказового способу. Зокрема, прикметники на означення емоційно-психічного стану людини, її волі, темпераменту, характеру, морально-етичних якостей, духовного світу (*бадьорий, веселий, відважний, гордий, грізний, добрий, енергійний, жвавий, злий, лагідний, ледачий, лінивий, мужній, охайний, похмурий, привітний, радісний, радіий, суворий, уважний, упертий, щасливий, щирий* і под.) об'єктивують предикати якісного психоемоційного стану, які виражають настанову адресатові – активному носієві

стану вольового корегування психоемоційного стану, зокрема його набуття (*Оксано! Будь охайна! Побратиме! Будь спокійний* (В. Шкляр)) або навпаки, знищення (*Маріє! Не будь злою! Степане! Не будь лінивим!* (М. Іванцова)). Прикметники ЛСГ фізичних та фізіологічних особливостей людини (*дужий, голодний, здоровий, міцний, худий, сильний, немічний, п'яний, тверезий* тощо) втілюють предикати якісного фізичного, фізіологічного стану, які вказують на вольове досягнення відповідного стану людини, зумовленого її здоров'ям, силою, слабкістю та іншими фізичними, фізіологічними станами, напр.: *Василію! Не будь голодним; Антоніно Семенівно! Не будьте немічною!* Прикметники, які означають інтелектуальні спроможності людини на зразок *грамотний, дурний, розумний, мудрий, вчений* експлікують предикати якісного інтелектуального стану, семантика яких передбачає вольову реалізацію певного стану суб'єкта, визначеного через його розумові здібності, здатність до усвідомлення чого-небудь і под., напр.: *Андрію! Будь розумним!*

У сучасній українській мові найуживаніші вокативні конструкції з ГК, в основі якого лежить семантично елементарне речення, утворене прикметниковим предикатом якісного психоемоційного стану та адресатом – активним носієм якісного психоемоційного стану, оскільки об'єктивно саме психоемоційні особливості людини, на відміну від фізичних, фізіологічних або розумових, найбільше зазнають корекції під вольовим впливом особи – суб'єкта якісного стану.

ГК вокативних конструкцій може корелювати з реченням, предикат якого, крім семантики якісного стану особи, виражає оцінне значення, напр.: *Марку! Не будь інтриганом! Друже! Не будь лінивцем!* У ролі такого предиката функціонують вторинні іменникові лексеми на зразок *брехун, вередун, жінколюб, інтриган, критикан, лестун, ловелас, мазун, мовчун, нишпорка, посьміховисько, хвастун* тощо. Ці іменники є оцінними назвами осіб за внутрішніми ознаками та поведінкою й виражають раціональну (що є результатом інтелектуалізованого ставлення суб'єкта до об'єкта оцінювання, напр.: *агресор, егоїст, красень* тощо), емоційно-раціональну («у якій логічно поєднуються раціональні висновки про предмет висловлення й емоційно-оцінна характеристика цих висновків суб'єктом оцінки» [7, 9], напр.: *бельбас, бовдур, ідіот* і под.) або емоційну («в основі лежить безпосередня реакція мовця на мотивуючі ознаки оцінювання об'єкта, як правило, це – жаргонізми на зразок *жлоб, мудака, наволоч* і под.» [7, 9]) оцінки. У сучасній українській мові вони експлікують ГК вокативної конструкції зразка «предикат оцінного якісного психоемоційного стану + адресат – потенційний активний носій оцінного якісного психоемоційного стану». Такі синтаксичні одиниці мають високий рівень емо-

тивності, зумовлений наявністю в них конотативно забарвленого іменника, додаткові семантичні і прагматичні «співзначення» якого «простежуються на рівні двох мовних одиниць – слова і морфеми. У першому випадку експресивність є контекстною, у другому – зумовлена експресивністю самого суфікса» [8, 38].

Серед іменникової лексики на означення психо-емоційного якісного стану людини окремо виділяємо метафоричні найменування як експлікатори ГК ВР. Вони також можуть реалізувати семантико-синтаксичну структуру, породжену предикатом оцінного якісного стану, напр.: *Наталіє! Не будь змією! Дону! Не будь мавпою! Юначе! Не будь хамелеоном!* Характерно, що такі іменники, як уже зазначалося вище, є результатом згортання базових семантично елементарних речень в реальний іменник, унаслідок чого зазнає акцентування компонент із семантико-синтаксичною функцією об'єкта уподібнення, що також спричиняє формування семантики суб'єкта – носія оцінного стану якості-відношення (*Лисиця* ← *Та, яка подібна (за натурою) до лисиці*; *Баран* ← *Той, який подібний (за інтелектом) на барана*). Отже, семантико-синтаксичним корелятом ГК ВР в цьому контексті є семантично елементарне речення, утворене предикатом оцінного стану якості-відношення та адресатом – потенційним активним носієм оцінного стану якості-відношення. Предикат цієї конструкції здебільшого експлікують зооніми, уживані для асоціації з тими звичками тварин, птахів, які найбільш контрастно відображають риси характеру людини, як-от: *акула, анаконда, баран, віслик, курка, мавпа, макака, шимпанзе*.

Ще одним різновидом між'ярусної кореляції простого ГК ВР української мови є його співвідношення із семантично елементарним реченням, утвореним предикатом процесу та адресатом – потенційним активним носієм процесу, пор.: *Подруго! Не засмучуйся! Олександрє! Не навіженій!* Аналогічно до предикатів стану та предикатів якісного стану, «предикати процесу, пов'язані зі змінами, що відбуваються з людьми, у момент волевиявлення, набувають семантики потенційно активного виконувача спонукованої дії» [3, 15]. Саме тому складну субстанціальну синтаксему корелятивної конструкції кваліфікуємо як адресат – потенційний активний носій процесу. Периферійність цього виду міжрівневих

співвідношень ГК ВР об'єктивно детермінована невеликою кількістю дієслівних лексем – потенційних виразників предиката процесу істоти як породжувача відповідної базової семантико-синтаксичної конструкції. У його функції вживаються дієслова, які репрезентують процесуальні зміни афективних станів людини, здебільшого негативних станів – «смутку, гніву, втрати психічної рівноваги» [9, 117] (*дуріти, засмучуватися, звірити, казиритися, навіженіти, опечалюватися, похнюплюватися, пригнічуватися, смутніти, хмурніти, шаленіти* тощо). Однак як морфологічні експлікатори предиката процесу такі дієслова бувають переважно в поєднанні з негаційною часткою *не*, репрезентуючи семантику вольового стримування позитивного стану особи.

Отже, ГК ВР в українській мові має лише простий формально-синтаксичний вияв. Його основним морфологічним виразником є кличний відмінок непередикатного, предикатно-непередикатного або предикатного іменника.

Простий ГК ВР, виражений непередикатним іменником, корелює із семантично елементарним реченням, сформованим предикатом та складною субстанціальною адресатно-суб'єктною синтаксемою. Семантичний діапазон предикатної синтаксеми базової конструкції охоплює значення дії, стану, процесу, якісного стану, якісного оцінного стану.

Предикатно-непередикатні іменники у функції ГК ВР за семантико-синтаксичну основу мають два семантично елементарних речення, одне з яких співвідносне із ГК ВР, а друге – дво- або трикомпонентне семантично елементарне речення будь-якого зразка – є базовим для самого предикатно-непередикатного іменника. Семантично елементарне речення, що лежить в основі ГК ВР, породжують предикати дії, стану, процесу, якості, якості-відношення, з якими пов'язані відповідні значеннєві різновиди складної субстанціальної синтаксеми – адресата – суб'єкта потенційної дії, потенційного стану (якісного стану, якісного оцінного стану) та потенційного процесу.

ГК ВР – предикатний іменник співвідноситься із семантично неелементарним реченням, складниками якого є предикат і субстанціальна адресатно-суб'єктна синтаксема. Предикат базової конструкції реалізують предикати дії, предикати процесу, предикати стану, локативні предикати, предикати якості.

Література

1. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови / І. Вихованець, К. Городенська. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / І.Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
3. Даскалюк О.Л. Семантико-граматична характеристика імператива сучасної української мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О.Л. Даскалюк. – Чернівці, 2005. – 25 с.
4. Косенко К.О. Предикатна основа та семантико-граматична диференціація дієслівних зв'язок в українській мові : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / К.О. Косенко. – К., 2010. – 192 с.

5. Костусяк Н.М. Адресатна синтаксична одиниця на тлі міжрівневої взаємодії / Н.М. Костусяк // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Л. Українки. Серія «Філологічні науки». Мовознавство : зб. наук. пр. – 2011. – Вип. 1. – С. 63–67.
6. Межов О.Г. Об'єктна мінімальна семантико-синтаксична одиниця у формі знахідного відмінка / О.Г. Межов // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Л. Українки. Серія «Філологічні науки». Мовознавство. – 2011. – Вип. 1. – С. 90–94.
7. Нагель В.В. Оцінні найменування осіб в українській мові кінця ХХ – початку ХХІ століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В.В. Нагель. – Дніпропетровськ, 2008. – 22 с.
8. Олексенко В.П. Словотвірні категорії суфіксальних іменників : [монографія] / В.П. Олексенко. – Херсон : Айлант, 2001. – 240 с.
9. Тищенко О.В. Структура і семантика дієслівних предикатів афекту / О.В. Тищенко // Наукові записки НаУКМА. Серія «Філологічні науки». Мовознавство. – 2012. – Т. 137. – С. 115–118.
10. Шрамко Р.Г. Семантико-структурна інтерпретація речень із предикатами стану української мови в межах трикомпонентної функційної парадигми N1 + VF / N1 + ADJ / N3 + ADV / Р.Г. Шрамко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ekmair.ukma.kiev.ua/bitstream/123456789/1977/1/Shramko_.

Джерела ілюстративного матеріалу

11. Гарматюк А. Привіт, сміхолоби! : гумор та сатира / А. Гарматюк. – Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2000. – 88 с.
12. Декамерон. 10 українських прозаїків останніх десяти років. – Х. : Фоліо, 2010. – 320 с.
13. Земляк В. Лебедина зграя : романи, оповідання / В. Земляк. – К. : Україна, 2005. – 720 с.
14. Іванцова М. Родовий відмінок : роман / М. Іванцова. – К. : Нора-Друк, 2011. – 296 с.
15. Козюк Є.І. Дорога життя : публіцистика, нариси, оповідання / Є.І. Козюк. – Вінниця : Вінницька газета, 2012. – 264 с.
16. Матіос М. Солодка Даруся / М. Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2007. – 188 с.
17. Медвідь В. Збирачі каміння : романи / В. Медвідь. – К. : Україна, 2006. – 864 с.
18. Нестайко В.З. Тореадори з Васюківки : Пригоди двох друзів / В.З. Нестайко. – К. : Веселка, 2000. – 414 с.
19. Подолинний А.М. Яблука з Рахнівки / А.М. Подолинний. – Вінниця : Континент-ПРИМ, 1998. – 92 с.
20. «Сільські вісті» (газета захисту інтересів селян України) – 20.01.2012 р., 03.12.2013 р., 12.12.2013 р., 27.12.2013 р.
21. Старицький М.П. Облога Буші / М.П. Старицький. – К. : Школа, 2009. – 208 с.
22. «Студентська територія» (щомісячна газета Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського) – 19.05.2012 р.
23. Фіалко Н. Повертайтеся, журавлі, додому : роман / Н. Фіалко. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. – 240 с.
24. Шкляр В. М. Залишинець. Чорний Ворон / В.М. Шкляр. – Х. : КК «Клуб сімейного дозвілля», 2011. – 384 с.
25. Яременко Л. Дощ за вікном, або Аварійний вихід : роман / Л. Яременко. – К. : Ярославів Вал, 2013. – 272 с.